

Del Corregiment a la Comarca de muntanya. Les divisions territorials al Pirineu (i II)¹

Jesús BURGUEÑO
Universitat de Lleida

4.3. La divisió territorial de 1833-34

La divisió provincial decretada el 30 de novembre de 1833 no compta encara amb un estudi prou seriós sobre la seva gènesi i característiques. És creença generalitzada que les províncies establertes llavors tenen un caràcter arbitrari. Amb aquesta vaga expressió es vol resumir un seguit d'apriorismes: com que la divisió fos dissenyada des de Madrid, sense tenir en compte, per tant, les realitats física i humana del país, que es realitzés amb un tarannà totalment ahistòric, i que tingués una elaboració improvisada i subjectiva, donat que Javier de Burgos hauria hagut d'escometre la tasca de delimitació en l'inverosímil termini d'encara no un mes. Segons aquesta versió dels fets, la divisió en partits judicials, decretada quatre mesos més tard, comparteix les mateixes característiques d'arbitrarietat i absurd que la seva «germana gran». L'origen d'aquestes idees, errònies en la seva major part, s'explica, si més no parcialment, per la migradesa de documents que han pervingut fins avui del que va constituir un voluminós expedient sobre les complexes tasques de reordenació territorial. Malgrat tot, comptem ja amb prou elements com per començar a re- escriure de dalt a baix la història de la formació de la divisió territorial de 1833-34.

Caldria començar per reconstruir l'enllaç dels assaigs provincialitzadors del trienni amb el decret definitiu; nexa intuït per tots els investigadors que han abordat el tema (remarcablement CALERO AMOR), però del que no es tenien dades concretes. Cal, per això, trencar una mica l'encasellament doctrinari. És evident que l'ideal de racionalització i uniformització del mapa polític no era patrimoni exclusiu dels liberals; la mateixa personalitat de Javier de Burgos s'emmarca dins un govern de caire merament reformista, participi d'una ideologia que hom ha qualificat de despotisme il·lustrat. En realitat, la necessitat de dur a terme una profunda reorganització administrativa de l'estat era un objectiu compartit en

el primer terç del XIX per un espectre ideològic molt ampli, que abraçaria de fet totes les ideologies amb una base racionalista. Certament, la manera de dur a terme aquestes transformacions, i els models d'organització territorial que impliquen, són diversos, però aquests aspectes ens allunyarien del que ara és l'objecte del nostre estudi. Per tant, l'anul·lació de la divisió territorial elaborada al llarg del trienni ha d'entendre's més aviat en el context de la revenja política del moment i el desig d'anorrear el conjunt de l'obra constitucional, que no pas per una oposició de fons a aquella.

Que la finalitat de dotar d'una nova planta administrativa al país era un propòsit compartit —bé que amb matisos— per la majoria de les élites polítiques, ho demostra el fet que només dos anys després del retorn a l'absolutisme, el 1825, torna a plantejar-se en el Consell de Ministres de Ferran VII la necessitat d'encetar tasques encaminades a la racionalització de l'organització territorial. El projecte de reforma, que inicialment es limitava a una ordenació dels partits judicials, va anar prenent més gran volada, ampliant-se als esglaons provincial i municipal. Tot ens indica que fou l'enginyer de camins José Agustín Larramendi (coautor, amb Felip Bauzà, del projecte de la divisió provincial de 1822) qui va tornar a rebre l'encàrrec d'elaborar una divisió provincial, partint del que s'havia fet en l'etapa constitucional.

En la seva proposta, Larramendi manté les quatre províncies catalanes de 1822 (Mapa 7, veure part primera de l'article), tot incorporant certes modificacions; pel que fa al Pirineu, tota la Cerdanya i el Solsonès passaven a Lleida, mentre que la província de Girona s'allargava fins el Ter-Freser. Les modificacions afecten per tant les àrees de difícil adscripció, on ja havien fluctuat els límits entre la proposta de la Diputació de Catalunya i la dels diputats catalans a les Corts el 1821. Aquestes rectificacions evidencien la voluntat d'equilibrar les quatre províncies catalanes, compensant la més gran població de la de Barcelona amb una limitació de la seva extensió.

La proposta de divisió provincial que atribuïm a Larramendi fou tramesa la primavera de 1829 a les audiències i *chancillerías* per tal de ser revisada i completada. Es passava així a una etapa d'elaboració descentralitzada del pla, en la qual l'Audiència de Catalunya tenia la comesa, no sols d'estudiar la proposta de límits provincials, sinó també d'elaborar un projecte de divisió en partits judicials (anomenats, eufemísticament, corregiments), i en municipis (alcaldies majors). L'Audiència traslladà l'encàrrec a dos destacats arquitectes de l'època: Tomàs Soler i Ferrer i Pere Serra i Bosch. El primer havia estat el principal autor del pla de divisió de Catalunya en partits judicials de 1813, i entre les seves obres com arquitecte destaquen els treballs a Llotja, així com diversos plans de canals, com ara el d'Urgell i el de la Infanta, al Baix Llobregat. Pere Serra es destacà a la guerra del Francès com a capità de guies, activitat a la qual es lliga el seu *Prontuario de la mayor parte de los caminos y veredas del Principado*, essent més modesta la seva obra com arquitecte.

Tomàs Soler i Pere Serra van finalitzar les seves tasques relacionades amb la nova divisió territorial el setembre de 1832. Després, la comissió central encarregada del tema encara faria diverses modificacions. D'aquesta manera, Javier de Burgos no féu altra cosa que donar llum verda als treballs ja finalitzats, però amb una excepció important: l'agosarat pla de reforma dels municipis fou arraconat sense que en coneguem les causes. La divisió provincial de 1833 és per tant indestruïble de la de partits de 1834, car la seva elaboració va ser conjunta i solidària.

Ja hem avançat que ben poca cosa es conserva de tots aquells treballs; no comptem amb cap escrit o memòria justificativa dels autors de la proposta, ni hem localitzat correspondència amb la comissió central de Madrid, ni molt menys cap document cartogràfic dels projectes. Sí que s'ha trobat, emperò, la valuosa instrucció a les audiències, amb els criteris que calia seguir per a dur a terme la nova divisió.² La instrucció demanava una divisió en districtes municipals en els quals:

«Aún cuando de consiguiente la población no pueda ser propuesta como base única, se procurará que cada distrito comprenda de mil a tres vecinos en una extensión de media a dos leguas de radio, reuniéndose al efecto varios pueblos (...)»³

En el cas dels nous corregiments o partits, la continuïtat amb els plans constitucionals és ben explícita, ja que es remet en a l'Audiència les divisions de partits fetes el 1813 i 1820:

«(...) teniendo a la vista para lo que pueda convenir las divisiones, que con devolución, también se acompañan, hechas en las dos épocas del sistema revolucionario.»

Com en el cas dels municipis, es fixen uns llimars de població (de quatre a vuit mil veïns) i una distància màxima (d'una a quatre llegües o hores de camí),

«(...) y aún más si así lo exigiesen la localidad, las divisiones naturales, la facilidad de comunicaciones y hasta las recíprocas relaciones y los hábitos de los pueblos.»

En atenció a tot això, els comissionats haurien fet una proposta exhaustiva de nova planta per a Catalunya, en la qual el país restaria vertebrat en grans municipis, partits i les quatre províncies que havien estat consensuades en el trienni.

A manca d'altra documentació més explícita, ens hem d'adreçar directament al resultat final d'aquells treballs, ço és, a la delimitació dels partits pirinencs fixada en el decret de 21 d'abril de 1834, per tal d'intentar deduir els criteris de la nova divisió territorial (Mapa 8).

Quadre 4

Partit Judicial	Veïns	Habitants
Berga	5.996	26.936
Olot	7.434	33.342
Ribes de Freser	5.167	23.279
Seu d'Urgell, la	4.867	21.924
Solsona	3.097	13.948
Sort	2.596	11.699
Talarn	3.521	15.793
Vielha	1.462	6.578

Del quadre quart es desprèn que el criteri demogràfic fixat a la instrucció fou aplicat amb menys rigidesa que el 1820 (Mapa 5); quatre dels partits aprovats comptaven amb menys del mínim recomanat de 4.000 veïns. Així s'admet el partit de Sort (quan en les Corts de l'època constitucional havia estat desestimat), es manté una circumscripció prò-

pia per a Aran, i es forma una nou partit al Ripollès, comarca que el 1820 havia estat majoritàriament incorporada a Olot. Pel mateix motiu, la delimitació dels partits és més lliure, de manera que els confins s'adapten molt millor a les distàncies vers les capitals, al medi físic, a les comunicacions i als lligams entre els pobles.

Justament, de l'afany d'assolir una delimitació dels partits i districtes municipals d'acord amb les realitats del país, es van derivar un seguit de modificacions en les fites provincials que havia proposat Larramendi. El límit entre les àrees de Solsona i Berga fou reculat cap a l'oest, prenent com a referència el riu d'Aigua d'Ora, alhora que s'incorporava la ciutat de Cardona dins el partit berguedà. Tanmateix, el termenal entre les províncies de Girona i Barcelona va ser desplaçat del riu Freser cap a l'oest, a la divisòria Ter-Llobregat; és fàcil d'imaginar que la formació d'uns hipotètics districtes municipals a Ripoll i Ribes imposés aquesta modificació.

Però, i la Cerdanya? Totes les propostes d'organització territorial elaborades a Catalunya havien partit del principi de mantenir la seva unitat; com s'explica, doncs, la seva migpartició? Els elements que hem presentat fins ara permeten aventurar una hipòtesi per explicar l'aspecte més blasmat de la divisió provincial a Catalunya. Soler i Serra podien haver proposat la divisió de la Cerdanya en dos districtes municipals, l'un amb capital a Bellver (d'uns 6.000 habitants) i l'altre amb centre a Puigcerdà (7.400 hab), separats pels rius Bargas i Valltova (segons la toponímia del mapa d'APARICI).⁴ Tots dos districtes haurien configurat un únic partit judicial d'uns 3.350 veïns, que pertanyeria sencer a la província de Lleida, com ho volia Larramendi. Ens consta que hi hagué un intercanvi d'opinions entre la comissió central i la catalana entorn d'aspectes concrets, i que els projectes tramesos per les audiències van ser lleument modificats novament a Madrid. Per tant, és perfectament factible que el propòsit de no abundar en partits amb escassa població portés a rebutjar la creació d'un partit cerdà separat del de la Seu d'Urgell, i es proposés la unificació d'aquests dos. Podria haver sorgit llavors una solució salomònica, i com a tal, insatisfactòria: el sector occidental de la Cerdanya (l'hipotètic districte de Bellver) romandria dins la província de Lleida i en el partit de la Seu, mentre que el districte de Puigcerdà seria afegit al partit que calia formar en les terres ripollenques. Alhora, la inclusió del sector cerdà, explica l'elecció de Ribes de Freser com a capital, en tant que era una població equidistant a Puigcerdà, Camprodon i Ripoll, ciutat que d'altra manera hauria estat sens dubte el centre escollit, com ho fou el 1813. D'aquesta manera, Puigcerdà va perdre temporalment la capitalitat que havia exercit en l'època veguerial i corregimental, i fou encabit dins la província de Girona, possibilitat que en cap moment havia passat pel magí ni dels cerdans, ni dels polítics del Principat, ni dels tècnics autors de les divisions de les èpoques constitucionals.

Pel que fa a la resta de límits de la nova divisió territorial, en la majoria dels casos s'observa una gran fidelitat a la proposta de 1813 (en la qual, com hem dit, havia treballat el propi Tomàs Soler), com s'esdevé en els partits lleidatans i, probablement, en el cas d'Olot.⁵ Quant a les fronteres provincials, si bé es van mantenir les grans línies del pla de Larramendi (amb la inclusió del Solsonès a Lleida i del Ripollès a Girona), les nombroses modificacions puntuals fan que siguin ben pocs els detalls imputables a l'enginyer; d'entre aquests podem esmentar la inclusió de Vidrà en la província de Girona. En realitat, la major part de les opcions preses pel que fa a la delimitació, tant de províncies com de partits, són, en principi, atribuïbles als comissionats catalans.

La delimitació provincial pirinenca ha romàs pràcticament intacta des de 1834. Sols cal esmentar una primerenca rectificació en els límits entre els partits de Solsona i Berga, derivada de la inclusió en el municipi solsonenc de Navès dels pobles de Tentellatge i Pegueroles, amb la quadra de Vilandený, inicialment compresos dins el partit berguedà.⁶

Pel que fa als partits judicials del Pirineu, fins els anys seixanta del nostre segle els canvis van ser mínims, només cal ressenyar dos canvis de capitalitat (de Talarn a Tremp i de Ribes a Puigcerdà) i una episòdica supressió del partit de Solsona el 1892. El panorama va canviar en encetar-se una política de supressió de partits paral·lela a la duta a terme a nivell municipal; avui dia, però, la situació sembla estabilitzada. A continuació revisem les principals fites d'aquesta evolució, que ens porta fins a l'estat actual de la divisió judicial.

La lluita per la capitalitat entre Talarn i Tremp havia estat una pugna històrica al Pallars. Ja hem vist com durant el trienni liberal Tremp aconseguí ser cap de partit; àdhuc el 1825, en plena dècada *ominosa*, l'Audiència havia aprovat establir la residència del corregidor a Tremp.⁷ Pel treball de Miquel LLEDÓS⁸ sabem que Talarn va recuperar *in extremis* la capitalitat en la nova divisió judicial, en contra del criteri de l'Audiència, mercès a les influències de la vídua del destacat militar absolutista baró d'Eroles; i això malgrat que, segons reconeixia la mateixa baronessa, «desde el año 1801 no tiene Talarn ni un informe favorable». La polèmica prengué llavors un marcat caire polític: Tremp es va convertir en baluard del règim constitucional, en tant que Talarn encarnava la tradició absolutista (ara carlina), tal i com pot observar-se en la defensa de la candidatura trempolina feta per la Diputació de Lleida:

«[Tremp] a más de ser muy adicta a la causa que defendemos, se halla fortificada, es de mucho mayor vecindario que Talarn, con más comodidades para habitar las autoridades que no en éste; punto más céntrico, de más comercio porque se celebra un mercado semanal, por cual motivo los pueblos, en aquellos días, sin perjudicarles, pueden pasar a ver sus agentes en los negocios; cuando por el contrario, Talarn es un pueblo de corto vecindario, sin comercio, desafecto a S.M. la Reyna y libertades patrias, (...) no promete comodidad alguna, no tiene abogados ni escribanos, (...) y sí que abunda en exceso de carlistas, de modo que todos los jóvenes capaces de llevar el fusil casi se hallan unidos a las filas rebeldes».⁹

El trasllat definitiu del jutjat a Tremp fou aprovat el 1840. Més tardà fou el pas de la capitalitat del partit de Ribes de Freser a Puigcerdà, dut a terme el 1862. Hom ha atribuït el canvi a motius de seguretat durant les guerres carlines,¹⁰ però sens dubte caldria cercar la causa fonamental en les pressions que exerciria l'antiga seu corregimental per tal de recuperar part de la seva preeminència administrativa. La capitalitat de Ribes tenia, com a mínim, l'avantatge de resultar equidistant a les diverses valls; per contra, l'elecció de Puigcerdà fou una imposició ben incòmoda pels pobles del Ripollès, que conformaven justament la major porció del partit; així ho confirmava a principis de segle BOTET i SISO:

«Ab relació al territori, Puigcerdà ocupa un extrem, y donada la llur extensió y sobre tot la dificultat de comunicacions que resulta dels seus accidents orogràfics, se fa molt costós y vexatori per la gran majoria dels qui-l poblan tenir d'acudir a Puigcerdà pels seus negocis judicials».¹¹

A banda d'aquests canvis de capitalitat i de l'anul·lació del partit de Solsona el 1893 i per uns pocs anys,¹² hi ha hagut una munió de petites rectificacions de límits, l'enumere-

ració de les quals fóra prolixa,¹³ i que han tingut per objecte fer coincidir els mapes municipal i judicial.

En els anys seixanta i setanta, es va dur a terme una dràstica reducció de partits judicials en el medi rural, que afectà el Pirineu català per la unió del partit de Sort al de Tremp el 1966, i el repartiment, el 1972, del partit de Solsona entre els de la Seu, Balaguer i Cervera.¹⁴ Aquesta tendència reduccionista ha estat frenada en la darrera reforma del mapa judicial espanyol (Llei de Demarcació i Planta Judicial de 28 de desembre de 1988) elaborada, segons es diu en el prefaci, tenint en compte les propostes de les comunitats autònomes. Per l'esmentada llei ha estat reinstaurat el partit de Solsona, amb els seus límits històrics, i alhora, el partit de Puigcerdà ha estat desdoblant en els de Ripoll (actual comarca del Ripollès més Vidrà) i Puigcerdà (que comprèn la Cerdanya gironina). S'ha trencat, per tant, la tendència a allunyar l'administració de justícia dels habitants del Pirineu, i s'ha resolt el greuge històric que suposava la inclusió del Ripollès en el partit que tenia per capital a Puigcerdà. La resta de canvis que la nova delimitació introdueix respecte els confins fixats en 1834 tendeixen a fer coincidir els partits judicials amb les actuals comarques: el partit de Berga perd el sector osonenc del Lluçanès i la ciutat de Cardona, ara incorporada al Bages; tanmateix, el municipi de Sant Miquel de Campmajor, que havia estat del partit d'Olot, s'ha unit ara amb Girona.

4.4. Conclusió

L'anomenada divisió de Burgos fou en realitat el darrer episodi d'un llarg i complex procés de gestació, en el qual van participar activament destacats tècnics i polítics catalans, així com els grups de poder locals i, de forma destacada, les burgesies urbanes. No pot menystenir-se la repercussió de les opinions i les pressions d'aquests col·lectius, que fins i tot van aconseguir modificar radicalment la proposta inicial encaminada a la creació d'una província pirinenca.

Certament, a diferència del que havien significat els períodes constitucionals, en l'etapa final d'elaboració de la divisió provincial, el secretisme substituï la participació. Malgrat això, la divisió territorial de 1833-34 aconseguí establir una xarxa administrativa prou ben adaptada a la realitat física i humana de Catalunya. Aquesta correcció s'explica perquè el pla definitiu és deutor directe del decret del trienni, però també perquè en la seva gestació hi hagué una major coherència entre els diversos nivells organitzatius previstos (municipis, partits i províncies), així com una més gran flexibilitat en l'aplicació dels criteris de delimitació.

És clar que la nova organització responia als principis que havien d'inspirar tota la reforma administrativa liberal: racionalitat, uniformització, jerarquia i, per tant, centralització. En definitiva, la nova divisió territorial permetia un més eficaç control de l'espai.

Sembla evident que les terres de muntanya van eixir d'aquest procés amb una pèrdua de pes polític, ja que la nova organització territorial deixava aquestes àrees en una posició marginal dins les províncies de Lleida, Barcelona i Girona. Davant aquest fet, cal dir que la idea de formar una província pirinenca no fou mai oblidada completament: MADDOZ i BERTRAN I SOLER van defensar la seva creació,¹⁵ i fins i tot la província de la Seu va figurar en algun fracassat projecte de reforma de la divisió territorial a mitjans del segle passat.

Un segle després de les tasques de divisió territorial que hem estudiat aquí, s'encetà una nova etapa —aquesta molt més ben coneguda— d'intensa reflexió sobre l'ordenament territorial de Catalunya. La relació entre els dos períodes és un curiós joc d'oposicions i continuïtats. La ponència de la Generalitat, fidel a la tradició catalanista, rebutjà la divisió provincial, però no va renunciar a un nivell organitzatiu de caire regional que enllaçava —tot i desconèixer-les— amb les propostes d'establiment de districtes fetes per la Diputació de Catalunya el 1813 i 1820. Pel que fa al model comarcal implantat el 1936, aquest s'inspira i entronca plenament amb la divisió en partits de 1834. Els autors de la divisió comarcal van fer, potser un xic a contracor, una valoració positiva del disseny dels partits judicials. De fet, a jutjar per l'escassa entitat de les discrepàncies entre la divisió comarcal de la Generalitat de l'etapa republicana i la de partits vigent en aquell moment, Soler i Serra no anaven desencertats en la seva interpretació de l'estructura interna de Catalunya.

5. La divisió territorial de 1932-36: Una reforma dels partits judicials

Des de finals del segle XIX el catalanisme polític havia criticat l'esquarterament polític de Catalunya en províncies, tot reivindicant la unitat del país i —sovint— una organització alternativa en comarques naturals.¹⁶ La proclamació de la Segona República i la reinstauració de la Generalitat fou l'ocasió per dur a la pràctica aquell vell propòsit; es designà una comissió amb l'encàrrec inicial d'estudiar l'estructura comarcal catalana. Les tasques d'aquesta ponència poden ser resseguides amb gran fidelitat mercès als escrits divulgatius dels seus membres¹⁷ (remarcablement els de Pau VILA) i a l'excel·lent edició de l'abundant documentació que se'n conserva, a cura d'Enric LLUCH i Oriol NELLO.

Les hipòtesis de treball que emprà la Ponència significaven una profunda ruptura amb la gran majoria de les divisions comarcals que havien estat proposades amb anterioritat: ja no interessa fer un assaig erudit de delimitació de les comarques dites *naturals* o *històriques*, mancades de cap vocació operativa, ben al contrari, el que ara es pretenia, era crear unes unitats útils per al govern d'una Catalunya sense províncies; en paraules de Pau Vila:

«voler fer una delimitació comarcal de caràcter netament geogràfic era una tasca delicada, difícil i potser innecessària; el que calia era establir una divisió ajustada a les necessitats de l'hora i apropiada al govern i administració del país».¹⁸

Aquest lúcid desig portà fins i tot a renunciar inicialment al mot, massa vague i polisèmic, de comarca, preferint-se l'asèptic terme de *demarcació*:

Els tres principals objectius que es fixà la ponència varen ser: aconseguir un nombre reduït de demarcacions amb un cert equilibri poblacional, facilitar l'accés a la capital, de manera que s'hi pogués anar i tornar el mateix dia i, finalment, respectar els caps administratius ja establerts. Amb aquestes premisses no és d'estranyar que els ponents centressin la seva atenció en la divisió de partits judicials, donat que hi havia una notable coincidència de criteris amb l'organització territorial que s'havia establert un segle enrera. D'aquesta manera els comissionats introduïen una nova ruptura amb el pensament territorial catalanista tradicional, que havia estat sempre diametralment contrari a unes divisions que es consideraven, no sols imposades, sinó també arbitràries:

«... fora de certes deformacions produïdes per l'estructuració provincial, com que la majoria dels caps de partit eren llocs de mercat tradicionals, i per tant centres comarcals, les demarcacions judicials no resultaven, en general, desencertades, sobretot si s'hi introduïen algunes modificacions de detall».¹⁹

Lògicament, les finalitats de la divisió de partits i de la que s'estava elaborant llavors, eren ben diferents; de fet, fóra més correcte afirmar que, si bé el 1834 hi havia un objectiu clar (establir uns àmbits idonis per a la prestació de la justícia), no era així el 1932: a la ponència de la Generalitat li hauria plagut «saber per a quins continguts havien de servir els continents».²⁰

Malgrat la indefinició dels propòsits d'allò que s'estava planificant, la comissió continuà les seves tasques amb una enquesta adreçada als ajuntaments, per tal d'arreglegar informació sobre les relacions comercials entre les poblacions i el concepte popular de comarca.²¹ En primer lloc es demanava «a quina comarca penseu que pertany el vostre poble?»; s'obtenia així un valuós document sobre la percepció del territori i el sentiment de pertinença. Al Pirineu es reflectien unes grans unitats: Vall d'Aran, Pallars, Ribagorça, Conca de Tremp, Alt Urgell, Urgell Mitjà, comarca de Solsona, Cerdanya, Berguedà, Ripollès, Garrotxa i comarca d'Olot. També apareixien unitats de menor extensió: Flamicell, valls d'Àneu, vall de Ribes, comarca de Camprodon, i d'altres refrendades fins i tot per un sol poble. Segonament, es demanava «a quin indret aneu principalment a mercat?». La pregunta evidència una preocupació per recollir la realitat de les relacions socials en el territori.²² Novament apareixien al Pirineu uns centres principals de mercat i altres secundaris o d'àmbit més restringit; entre els primers hi havia: Vielha, Sort, la Pobla de Segur, el Pont de Suert, Tremp, la Seu d'Urgell, Organyà, Puigcerdà, Solsona, Berga, Ripoll i Olot; menors dimensions tenien les àrees de mercat d'Esterrí d'Àneu, Ribera de Cardós, Gerri de la Sal, Isona, la Pobla de Lillet, Ribes de Freser o Camprodon. Els resultats de l'enquesta mostraven un gran esmicolament del país, un desgavell desconcertador, en paraules de Vila. La unió de petites unitats es contradeïa amb el desig d'establir un nombre restringit de demarcacions, per tant, la tasca de la ponència devia encaminar-se a un agrupament d'aquesta fragmentada realitat.

Les discussions i viatges d'informació dels ponents per tot Catalunya van culminar en un projecte inicial en el qual s'establí un total de vint-i-vuit demarcacions com a graó de l'administració delegada de la Generalitat (Mapa 9). Aquest primer projecte no satisfieia els propis autors, perquè el nombre de demarcacions era massa minso per a acostar-se a les realitats comarcals funcionals i viscudes, i massa gran per a permetre una desconcentració eficaç de l'administració autonòmica. Això menà a repensar la divisió territorial contemplant l'existència d'un nou esglaó intermedi, inicialment anomenat «super-comarca», que agrupés diverses demarcacions i servís per a una més simple organització del Govern. L'estat de les discussions entre els membres de la ponència era tan avançat que en una sola reunió es va poder delimitar satisfactòriament les divisions comarcal i supra-comarcal. Aquest segon projecte fou aprovat per la comissió l'octubre de 1932, adoptant-se la denominació de «comarca» per a les demarcacions, i la de «vegueria» per als agrupaments de comarques.

El segon i definitiu projecte establí al Pirineu una divisió no gaire allunyada de la dels partits judicials dissenyats cent anys enrera, amb una diferència fonamental: la unitat de la Cerdanya.

Quadre 5

Similitud de les comarques pirinenques amb els partits judicials

Percentatge de municipis de les **comarques** de 1936 que pertanyien al **partit** que n'és l'antecedent (entre parèntesi).

Solsonès (Solsona)	100 %
Val d'Aran (Vielha)	100 %
Garrotxa (Olot)	100 %
Pallars Sobirà (Sort)	97 %
Berguedà (Berga)	97 %
Pallars Jussà (Tremp)	91 %
Ripollès (Puigcerdà)	87,5%
Alt Urgell (la Seu d'Urgell)	87,5%

CERDANYA: comarca sense un partit que pugui ser considerat l'antecedent directe. La major part del partit de Puigcerdà correspon al Ripollès.

El pla, tot i la seva difusió, no seguí cap tràmit d'aprovació al Parlament, car el Govern de la Generalitat l'arraconà indefinidament; ningú no s'atrevia a desballestar l'edifici provincial, fermament assentat en l'organització burocràtica —i per tant quotidiana— del país. Només ran de l'aixecament militar de juliol de 1936, i per tant en un context revolucionari, la Conselleria d'Economia proposà al Govern l'aprovació d'aquell projecte gairebé oblidat. El decret de 27 d'agost de 1936 introduïa alguna modificació que afectava el Pirineu: l'elecció de Tremp com a única capital de la regió IX, i el pas de la Garrotxa a la regió²³ de Girona (Mapa 10).

5.1. Les comarques

En els següents apartats concretarem per a les diverses comarques quines van ser les diverses alternatives possibles d'organització territorial amb què va treballar la ponència.

a) Aran, Pallars, Ribagorça i Alt Urgell

Els comissionats defensaren en tot moment, el criteri de mantenir una circumscripció pròpia per a la vall d'**Aran**, si bé en el projecte demarcacional (que cercava una reducció del nombre d'unitats) es deia que la construcció del túnel de Vielha permetria «estudiar la conveniència de fer un acoblament amb terres veïnes».²⁴ Per la seva banda, l'Ajuntament de Vielha, aprofitava l'enquesta per a fer una reivindicació autonomista:

«Sol·licitem que, en el moment de concretar-se la distribució territorial de Catalunya es tingui en compte que la Vall d'Aran, pel seu historial polític i administratiu, i per la seva situació topogràfica aïllada, a més de posseir un dialecte propi, ha de conceptuar-se com a comarca autònoma, el règim de la qual quedarà a determinar més endavant».²⁵

Pel que fa al **Pallars**, en un començament es pensà en unir els dos partits judicials, tot recreant el corregiment, però aviat es va decidir mantenir el desdoblament, en atenció a la dificultat de comunicacions. Tanmateix, fou recuperat l'apel·latiu de Pallars Jussà, per

ésser més genèric que el de Conca de Tremp. El canvi territorial més important que s'introduí respecte els partits judicials fou la incorporació de la vall Fosca al Pallars Jussà, extrem sobre el qual hi havia unanimitat d'opinió entre els enquestats (el centre mercantil del Flamisell és la Pobla de Segur). Atenent també el criteri d'atracció comercial, el municipi de Castellàs fou inclòs dins el Pallars Jussà. El patró de circumscripció amb el qual treballava la ponència no permeté d'atendre les sol·licituds que havien fet la Pobla de Segur i Isona (ambdues amb una àrea d'atracció comercial pròpia), i fins i tot Sarroca de Bellera, per tal de tenir una demarcació pròpia.²⁶ Cal remarcar la manca d'una reivindicació comarcalista des de la Ribagorça en aquell moment, la qual cosa expliquen els ponents perquè «sempre ha tingut lligada la vida econòmica amb algun nucli important del Pallars Jussà».²⁷

La delimitació de l'Alt Urgell experimentà sensibles variacions respecte el partit de la Seu, tant aigües amunt amb la formació de la comarca cerdana, com aigües avall amb la incorporació de la rodalia d'Oliana. Pel cantó de la Cerdanya, en algun moment, va semblar necessari de mantenir tot el Baridà amb la Seu, en atenció a la seva gravitació comercial respecte d'aquesta ciutat, però aviat s'imposà el criteri d'incloure'l amb la Cerdanya, tal i com defensava Pau Vila (autor d'un pioner estudi geogràfic sobre aquesta comarca),²⁸ i com també ho havien confirmat l'enquesta de percepció de fet comarcal i les entrevistes personals realitzades a Martinet i Bellver.²⁹ A l'Alt Urgell, fou incorporat el municipi de Josa de Cadí, com ho requeria la vinculació que hi tenia en tots els ordres. Més problemàtica fou la integració d'Oliana i altres pobles riberencs del Segre que pertanyien al partit de Solsona. Aquesta àrea havia manifestat la seva pertinença a la comarca de l'Urgell Mitjà, i preferia Ponts com a capital comarcal, donat que la majoria de poblacions hi tenia el seu centre de mercat principal. La ponència no considerà factible el reconeixement d'aquesta comarca, de manera que calia optar entre romandre amb Solsona o bé passar amb la Seu o Balaguer. Els representants d'Oliana expressaren la seva preferència per la Seu,³⁰ on fou definitivament adscrit, juntament amb Peramola i Gavarrà. Més dubtes hi hagué entorn a la incorporació del municipi de Bassella; encara en les darreres sessions de la ponència hi havia la intenció d'incloure'l a la Noguera,³¹ però finalment restà a l'Alt Urgell.

b) Solsonès i Berguedà

La creació de la circumscripció del Solsonès fou un dels punts més conflictius de l'elaboració de la divisió territorial de Catalunya, i alhora, un dels casos que més va influir en l'ànim de la ponència per tal de reconsiderar la filosofia del projecte demarcacional i proposar-ne el segon i definitiu pla de vegueries i comarques.

El debat en torn al districte solsoní es veié enterbolit de bon començament per les respostes a l'enquesta que van trametre molts pobles del partit, ja que, com assenyalen Enric LLUC i Oriol NEL·LO,³² responien més a una campanya orquestrada des de Solsona que a una expressió sincera de la seva voluntat. En aquestes contestes, a més d'afirmar-se la pertinença a la comarca solsonina i la dependència del seu mercat, s'afegia sistemàticament la següent observació:

[*El poble X*] «no pot separar-se de Solsona, i la comarca quedaria completa si s'hi agregués Cardona, i es conservés la capitalitat de Solsona».³³

La preocupació de Solsona pel manteniment del seu rang administratiu no era gratuïta, perquè el criteri majoritari entre els comissionats era el de suprimir el seu districte i repartir-lo entre les comarques veïnes, passant la ciutat a una demarcació del Cardener-Bages (així figura en el primer assaig). L'autodefensa solsonina es concretà en un memoràndum en el qual es reafirma la seva importància com a centre comercial, es rebutja el criteri demogràfic (no era equiparable una àrea de muntanya amb la plana), alhora que s'insisteix en l'ocultació existent en els censos de població; fins i tot s'apel·la a l'antiguitat i valors històrics de la ciutat, tal i com es feia en les reclamacions decimonòniques. Finalment, es presentava la realitat social comarcal com un idíl·lic patrimoni diferencial que calia preservar:

«El nostre comerç conserva encara un caire de bonhomia i bona fe, avui casi desapareguts de tot arreu. La nostra agricultura es regeix per contractes patriarcalcs que deixen igualment satisfets a masovers i amos; (...) Socialment Solsona no té problema: les relacions entre patrons i obrers són sempre cordials i amables. La crisi econòmica mundial ens afecta ben poc (...) l'aplicació a la comarca solsonina dels mètodes corrents i usuals fora d'ella no faria altra cosa que enverinar greument nostres problemes».³⁴

Antoni Esteve i Pau Vila recullen un testimoni que considera que l'oposició al projecte responia a inconfessats interessos de classe:

«(...) serà per part dels pagesos propietaris i els elements conservadors, esverats de què se'ls ajunti a Manresa, per tal d'evitar que se'ls presentin qüestions socials,» i «per a conservar la demarcació com a feude tradicionalista.»³⁵

Les manifestacions d'oposició a la unió amb la comarca de Manresa van fer reconsiderar als ponents l'articulació territorial del Solsonès. Primerament, s'intentà no renunciar al criteri de reduir el nombre de circumscripcions, tot unint Solsona amb una comarca socioeconòmicament més afí: el Berguedà (Mapa 10). Amb tot, i de forma excepcional, en la justificació del projecte demarcacional es diu que podria conservar el seu propi partit judicial, tot i pertànyer al «Berguedà».³⁶ Fou, com diem, el canvi de model territorial i l'admissió de l'esglaó intermedi veguerial el que va permetre, finalment, el manteniment d'una comarca de Solsona.

Pel que fa a la delimitació territorial, en el projecte definitiu s'optà per incloure-hi tots els municipis que havien manifestat acudir al mercat de Solsona,³⁷ afegint-hi Llanera, Pinós i Sant Llorenç de Morunys. Així, el partit solsoní perdia els municipis riberencs del Segre i Llobregós, on no arribava la seva atracció comercial, i que van ser repartits entre l'Alt Urgell, Noguera, Segarra i Anoia. Tanmateix, pel nord, Josa —com hem vist— passava a l'Alt Urgell, i Gósol al Berguedà. Com a conseqüència de la incertesa del parer dels comissionats respecte el manteniment de la demarcació de Solsona, en els successius assaigs de delimitació s'observen molts dubtes i fluctuacions: tan aviat els límits per l'oest abraçaven Tiurana i Bassella com reculaven fins deixar fora Odén, mentre que per l'est es passava Navès al Berguedà. Tanmateix, sols en el darrer projecte es decidí no incloure Llanera i Pinós dins la Segarra, on tenien els seus centres de mercat (Torà i Calaf respectivament). Quant a la reivindicació solsonina d'incorporar Cardona, aquesta ciutat, per boca del seu alcalde, no ho volgué, tot i haver manifestat acudir al seu mercat.³⁸ Així ho entengueren també els ponents, emprant una argumentació similar a la que feia servir l'Ajuntament de Solsona per a rebutjar la seva incorporació al Cardener-Bages:

«Solsona té característiques racials pageses, és població arrelada a les seves tradicions, i, en canvi, Cardona té avui un contingut important de minaires murcians, al·luvions humans sense esperit de tradició ni arrels a la terra. Les dues poblacions tenen un esperit diferent i es relacionen poc entre elles».³⁹

L'Ajuntament de Sant Llorenç de Morunys, en oberta oposició als altres dos municipis de la vall de Lord, havia defensat la seva inclusió en el Berguedà, tant per sentiment comarcal, com en raó a les millors comunicacions vers Berga i a la major atracció que exercia aquell centre de mercat. Alhora, es rebutjava el «caciquisme del partit de Solsona, que ens ha arruïnat per complet i no ens deixa aixecar cap».⁴⁰ Tots els assaigs de divisió de la ponència ajuntaven aquesta vall al Berguedà; sols l'acceptació final del Solsonès portà a esmenar aquest criteri.

D'aquesta manera el **Berguedà** restava amb el mateix límit occidental que el provincial, llevat de la incorporació —indiscutida— de Gósol. Els termes orientals van ser fixats més en funció del sentiment de pertinença a la comarca berguedana que no pas per l'atracció mercantil, si bé generalment ambdues dades eren coincidents; així van restar inclosos Sant Jaume de Frontanyà (tot i anar a mercat a Ripoll) i Santa Maria de Merlès (amb mercat principal a Prats de Lluçanès); val a dir que la resta de municipis del Lluçanès pertanyents al partit de Berga van ser incorporats a la comarca d'Osona. Pel que fa al límit meridional, l'única novetat respecte el partit judicial fou la de deixar Cardona amb Manresa.⁴³

c) *Cerdanya, Ripollès i Garrotxa*

Si la delimitació i reconeixement administratiu de la Cerdanya i de la Garrotxa no va suposar gaire problemes, el cas del Ripollès restà lluny de ser el «fet indestructible i inamovible» que creia l'Ajuntament de Ripoll.⁴⁴ Recordem que les respostes a l'enquesta evidenciaven —tant a efectes de mercat com de sentiment comarcal— una estructura tripartita de l'alta conca del Ter, composta per la vall de Ribes, la de Camprodon i la rodalia de Ripoll (el territori que s'identificava com a Ripollès *strictu sensu*). Aquesta realitat i el propòsit d'establir un baix nombre de circumscripcions, va portar els comissionats a assajar fins un total de quatre alternatives possibles de repartiment de les terres ripollenques.

la possibilitat) *Cerdanya-vall de Ribes-Ripollès*

Aquesta fou la proposta inicial, possiblement suggerida per Pau Vila.⁴⁵ En relació al partit judicial de Puigcerdà, s'introdueixen les novetats de reunificar la Cerdanya espanyola i d'ajuntar la vall de Camprodon amb la Garrotxa; malgrat tot, es mantenia l'essencial de l'antiga divisió, essent per tant, encara, un espai de difícil articulació. En les entrevistes que els ponents van realitzar pels pobles afectats, hom detectà una postura més flexible i desapassionada a Ripoll⁴⁶ que no passa a Puigcerdà, on hi havia una actitud d'aferrissada defensa del rang administratiu de la vila i de la seva circumscripció.⁴⁵ Plantejada la situació en aquests termes, semblava que l'alt Ter hauria de decantar-se per vincular-se a una de les tres unitats perifèriques, comandades per les ciutats de Puigcerdà, Vic i Olot.

2a possibilitat) *Vall de Ribes-Ripollès-Osona*

Davant la necessitat de mantenir la capitalitat de Puigcerdà i la resistència dels pobles ripollencs a romandre supeditats a una ciutat amb la qual els vincles eren escassos, hom

pensà a repartir les valls del Ripollès entre Vic i Olot segons les preferències dels pobles i els fluxos predominants vers una o altra ciutat.⁴⁶ D'aquesta manera, no sols la vall de Camprodon, sinó també Sant Joan de les Abadesses i Ogassa, passaven a Olot, deixant la resta del territori unit a Vic.

3a possibilitat) *Ripollès tripartit*

L'escàs volum demogràfic de la Cerdanya portà els ponents a proposar a les autoritats dels pobles de la vall de Ribes romandre amb Puigcerdà. La idea fou preferida, certament sense cap entusiasme, davant les alternatives de passar a Vic o Olot, i també per la facilitat de comunicació que permetia, des de 1922, el ferrocarril.⁴⁷ D'aquesta manera la vall de Ribes hauria tornat a ser l'apèndix d'una circumscripció cerdana, com ho havia estat des de l'època veguerial. Per tant, en la proposta final del projecte demarcacional (Mapa 9) es repartia el que avui és conegut com a Ripollès entre les circumscripcions d'Olot o «Muntanya» (vall de Camprodon i Sant Joan de les Abadesses), la Cerdanya (vall de Ribes) i l'Osona (rodalia de Ripoll).

4a possibilitat) *La proposta definitiva*

Com en el cas del Solsonès, el canvi del model territorial global va permetre assumir l'establiment d'una comarca del Ripollès que incorporés les dues valls de capçalera, els pobles de les quals havien manifestat la seva preferència per aquesta solució per sobre d'altres combinacions.⁴⁸ En la justificació de la creació de la circumscripció del Ripollès, els autors remarquen la unitat física i econòmica (industrial) de la comarca, alhora que critiquen l'àmbit territorial del partit judicial, tot oblidant les alternatives que havia considerat anteriorment la pròpia penència:

«[la unió del Ripollès amb la Cerdanya] resulta ben anòmala, puix els pobles d'aquestes valls es troben separats d'aquella per un muntanyam ingent. Pels susdits pobles constitueix una veritable extorsió l'haver d'anar, per afers judicials i administratius, a Puigcerdà».⁴⁹

Quant a la definició espacial final del Ripollès, cal remarcar que fou sols en el darrer moment quan es decidí incorporar-hi la vall de Camprodon, donat que els seus habitants feien mercat (a banda del propi) a la ciutat d'Olot. Fou també en aquesta darrera fórmula quan s'inclogueren els municipis de Vidrà, Montesquiu, Sant Quirze i Santa Maria de Besora; tots ells es consideraven de la Plana de Vic i feien cap vers aquell mercat (a més del de Sant Quirze), per la qual cosa creiem que aquesta incorporació obeïa més aviat al desig d'assolir un major equilibri entre la població i superfície de les diverses comarques.

Pel que fa a la **Garrotxa**, al marge de la inclusió de la vall de Camprodon i d'altres pobles veïns del Ripollès, la seva delimitació territorial fou assolida ben aviat: l'única modificació respecte el partit judicial va ser la de deixar Sant Miquel de Campmajor per al Gironès. L'atracció comercial d'Olot donava coherència a aquest territori. Tot i amb això, alguns pobles perifèrics de la delimitació comarcal establerta tenien més relació amb altres centres: Beget amb Camprodon, Bassegoda amb Figueres, Maià i Mieres⁵⁰ amb Banyoles, i Sant Aniol de Finestres i les Planes d'Hostoles⁵¹ amb Amer. Finalment, val a dir que en decretar-se la divisió territorial s'observà que el terme de Dosquers, inclòs a l'Alt Empordà, restava com a enclavament dins la Garrotxa, per aquest motiu fou traspassat a aquesta darrera comarca.⁵²

Quant a la denominació de la comarca, el nom de Garrotxa (o Garrotxes d'Empordà) era aplicat popularment a l'àrea nord del partit, fins a Besalú i Crespià. Per aquest motiu en algun assaig inicial s'inclouïen municipis amb una atracció comercial dominant vers Banyoles o Figueres, però que afirmaven ser garrotxins (Crespià, Dosquers, Cabanelles). En el projecte demarcacional es proposà el nom genèric de «Muntanya», però finalment el terme de *Garrotxa* s'estengué a tot el territori capitalitzat per Olot.

5.2. L'articulació regional

La possibilitat d'establir una divisió territorial força fragmentada de Catalunya (38 comarques) es recolzava en un nou ens intermedi: la vegueria o regió.⁵³ La regionalització de les comarques pirinenques no fou una tasca fàcil. La ubicació de la Garrotxa i Cerdanya, així com l'articulació de la vegueria de la muntanya lleidatana, van ser les qüestions més problemàtiques.

La Cerdanya defensà repetidament la seva unió amb les terres barcelonines. L'escrit de l'Ajuntament de Puigcerdà reivindicava que:

«(...) a Cerdanya li interessa relacionar-se directament per tots els ordres amb Barcelona i que, si hi ha d'haver algun organisme intermig que quedi tal com està dependent de Girona».⁵⁴

El seu acoblament amb una vegueria pirinenca va semblar, per tant, inviàble als membres de la ponència, de manera que fou inclosa a la regió de Vic:

«(...) té una colla de relacions amb Barcelona i les terres baixes, que fan molt difícil d'acoblar-la en una vegueria que tingui la capital fora del camí que habitualment hom segueix per anar a la ciutat comtal».⁵⁵

Els membres de la ponència també es decantaren per incloure la Garrotxa a la regió vigatana, amb un raonament similar a l'emprat per a la Cerdanya: Vic era el camí per anar a Barcelona. Hi havia, a més, una gran afinitat i contactes amb la resta de terres pirinenques de la vegueria. Però la raó fonamental d'aquesta unió no era altra que la d'«arribar a l'establiment d'una divisió harmònica i equilibrada de Catalunya», és a dir, aconseguir que la regió VI no resultés massa petita. Tot i defensar aquesta opció, es feia constar clarament l'oposició olotina⁵⁶ per tal que el Parlament català decidís el que considerés més oportú. Finalment, en el moment d'implantar-se la divisió territorial, la Conselleria d'Economia va preferir incloure la Garrotxa amb la regió de Girona.

Val la pena esmentar la iniciativa que va presentar —sense èxit— Pau Vila per tal de solventar els contenciosos cerdà i garrotxí. El geògraf apuntava la possibilitat d'incorporar Osona, Ripollès i Cerdanya a la regió de Manresa (que incloïa, a més del Bages, al Solsonès i Berguedà), tot deixant la Garrotxa amb Girona.⁵⁷ Curiosament, aquest disseny compta tant amb antecedents clars en alguns plans del s. XIX, com també amb noves reformulacions en les propostes d'ordenament regional més recents, tal i com ho comprovarem més endavant. Per aquesta raó, pot dir-se que l'articulació d'una regió central ha estat una de les idees-conductores del debat territorial a Catalunya.

Altres contencions irresolubles fou la definició de la vegueria IX. A l'escassa simpatia dels cerdans per un acoblament amb l'Alt Urgell s'afegia l'oposició de les autoritats de la Seu

i Tremp a acceptar la capitalitat d'una regió pirinenca en la ciutat competidora. El problema de fons era, evidentment, la manca gairebé absoluta de comunicacions transversals, front a uns desplaçaments tradicionals en sentit meridià, tot resseguint els cursos fluvials. La migradesa de lligams entre les comarques alt-pirinenques va fer que els ponents tinguessin greus problemes per dibuixar-hi una regió que era més el resultat de la seva exclusió d'altres conjunts comarcals que no pas un àmbit amb un mínim de coherència interna. S'arribà a pensar que l'existència d'una única vegueria era inviable,⁵⁸ i es van considerar tot un seguit d'alternatives possibles:

- fer-ne dues vegueries: una dels Pallars i Aran i altra de la Seu-Cerdanya,
- dues vegueries: una del Pallars Jussà-Aran i altra del Pallars Sobirà i l'Alt Urgell.
- una vegueria Aran-Pallars Sobirà-Alt Urgell-Cerdanya que deixaria el Pallars Jussà formant regió amb la Noguera.

Finalment s'optà per una doble capitalitat Seu-Tremp per als Pallars-Aran-Alt Urgell, en la confiança de que la nova realitat administrativa estimularia:

«(...) resoldre el problema de les comunicacions, qüestió primordial per a treure aquelles terres, fins avui semiabandonades dels governs, de l'endarreriment econòmic en què viuen».⁵⁹

Tot i amb això, quan el 1936 es va decretar la divisió territorial es decidí desfer la dualitat, figurant Tremp com a única capital.

Per tant, el pla definitiu distribuïa les terres pirinenques en quatre regions (Mapa 10):

- II: Girona: amb la Garrotxa (a més del Gironès, l'Empordà i la Selva),
- VI: Vic: incloent-hi la Cerdanya i el Ripollès (a més d'Osona),
- VIII: Manresa: amb el Solsonès i el Berguedà (a més del Bages i l'Anoia),
- IX: Tremp: amb la Vall d'Aran, els Pallars i l'Alt Urgell.

L'anul·lació d'aquesta organització territorial pel franquisme va generar entorn d'ella —de manera ben paradoxal— un alt grau de consens polític i d'acceptació popular, que han estat factors clau en la seva parcial reimplantació en l'actualitat.

6. La revisió de la divisió comarcal i alternatives d'organització territorial

6.1. Les propostes

La divisió comarcal de 1936 fou àmpliament utilitzada en tota mena d'estudis territorials, esdevenint un element cabdal de la iconografia nacionalista.⁶⁰ Cal observar, però, que la divulgació i l'adhesió de què gaudí la divisió comarcal, no acompanyà les regions o vegueries, que han restat sovint ignorades.

Al llarg de la transició vers la democràcia van proliferar els debats comarcalistes, els estudis i les propostes d'organització del territori, que han estat recollits i comentats a bastament per Enric LLUCH i Oriol NEL·LO. Una de les revisions de l'ordenament veguerial

que ha tingut més difusió, ha estat l'emprada per l'*Enciclopèdia Catalana*; segons aquesta, la Cerdanya s'incorpora a la regió IX, de la qual es considera capital la Seu d'Urgell, en lloc de Tremp. Aquesta regió pirinenca ampliada ha estat reivindicada i adoptada com a àmbit d'actuació pel col·lectiu «Grups de l'Alt Pirineu» (GAP), el qual ha tingut un notable paper en la transició política a les comarques pirinenques, i concretament en la defensa d'una llei i una política de muntanya.

La consideració de l'Alt Pirineu com una regió-problema (caracteritzada pel despoblament, la manca de serveis i infraestructures, l'aïllament, les activitats agràries de muntanya, etc) és el que justificaria la dotació per aquest territori d'un ens administratiu propi que pogués esdevenir una eina política específicament orientada a cercar solucions per aquesta situació de marginació. La definició que feien els GAP del terme *vegueria* el 1976, a l'assemblea de l'àmbit VIII del Congrés de Cultura Catalana, expressava ben clarament aquest concepte de regió:

«[es tracta de] zones homogènies, tenint en compte estructures de producció, les comunicacions i també el sentiment popular de pertànyer a un territori amb problemes fonamentals comuns».

Certament, no es desconeix la poca cohesió funcional d'aquest espai,⁶¹ la qual cosa els porta a afegir tot seguit que:

«A les supracomarques on no hi hagi una població que destaquí clarament de totes les altres, creiem que caldria organitzar els serveis supracomarcalcs de manera descentralitzada, és a dir, que cada capital comarcal pogués mantenir els que fossin més adients a la seva capacitat administrativa i la seva idiosincràsia».⁶²

Aquesta manca de relacions entre les terres pirinenques menarà a què alguna de les alternatives a la divisió comarcal, com ara la de Manuel RIBAS PIERA, prescindeixi directament de la creació d'una regió pirinenca i proposi un funcionament autònom de les comarques de l'Alt Pirineu dins la regió de Lleida.⁶³

Resulta una obvietat dir que de 1932 ençà moltes coses han canviat a Catalunya. Un dels fets de més transcendència en l'organització del Pirineu ha estat l'obertura del túnel del Cadí. Les conseqüències d'aquesta obra són prou conegudes: l'escurçament de les distàncies de Barcelona vers l'Alt Urgell i la Cerdanya provoquen l'acceleració del fenomen turístic i l'increment de relacions de tot ordre entre aquestes comarques i la metròpoli. Si ja els testimonis de 1822 i 1932 ens mostren que els cerdans se sentien més fortament vinculats amb Barcelona que amb cap altra ciutat, és indubtable que aquesta tendència ha estat reforçada en l'actualitat. Intuint aquesta nova realitat, RIBAS PIERA ja defensava el 1983 la inclusió de la Cerdanya en la regió de Manresa.⁶⁴

Sorprenentment, malgrat els pregonys canvis esdevinguts al país, la divisió comarcal de 1932 ha experimentat ben poques modificacions en la seva reinstauració; d'entre elles destaca la *creació* de tres noves comarques: el Pla de l'Estany (Banyoles), el Pla d'Urgell (Mollerussa) i l'Alta Ribagorça (el Pont de Suert). Aquestes unitats responen en realitat a un model organitzatiu i a un concepte de comarca divers del que va inspirar la divisió de 1932; es tracta d'àmbits de menor superfície i volum de població que presenten una forta estructuració interna, la qual cosa s'evidencia per unes relacions quotidianes intenses

entre els seus nuclis, i per l'exercici del paper cohesionador de la ciutat central sense una forta competència per part d'altres poblacions. A aquesta unitat funcional bàsica hom l'ha anomenada rodalia o municipalia, i al Pirineu es correspon amb un petit conjunt de valls.

El terme *municipalia* és proposat per Lluís CASASSAS i Joaquim CLUSA en el seu estudi *L'organització territorial de Catalunya*. Aquest és sens dubte el projecte alternatiu que ha tingut més ressò, el que més detalla la seva proposta, i alhora el que representa una major ruptura amb el model d'organització comarcal *clàssic* (de partit-comarca). Aquests autors defensen la municipalia com a esglaó bàsic de l'administració local, cercant d'assolir un volum demogràfic que racionalitzi la prestació de serveis locals, tot recolzant-se en un marc físic i humà coherent amb la realitat funcional, de manera que es faciliti la participació i compti, alhora, amb prou representativitat com per esdevenir un interlocutor significatiu i respectat per les administracions de rang superior. Algunes de les municipalies que es proposen per al Pirineu es corresponen amb les comarques actuals: Aran, Alta Ribagorça, Cerdanya i Solsonès (amb la diferència d'incloure-hi Cardona);⁶⁵ d'altres, en canvi, les subdivideixen, la qual cosa permet resoldre la majoria dels contenciosos històrics d'adscripció comarcal: així apareixen les municipalies de les valls de Ribes i de Camprodon, l'àrea de la Pobla de Segur, l'Alt Berguedà, el Lluçanès... Hi ha també una intencionalitat de reforçar uns àmbits urbans menys consolidats, com ho són les rodalies de Puig-reig, de Gironella, de Besalú, del Brugent, etc.

La mateixa proposta preveia mantenir un nivell de caire regional: a les capitals provincials actuals s'afegeix una cinquena unitat per a l'administració territorial de la Generalitat amb capital a Manresa, a la qual es vincularien les municipalies pirinenques compreses en les actuals comarques del Solsonès i el Berguedà (Mapa II). Darrerament, els geògrafs Lluís CASASSAS i Joan VILÀ VALENTÍ han reformat aquell pla, tot adaptant-lo a la nova realitat políticoadministrativa.⁶⁶ En la nova proposta es preveuen sis regions: Barcelona, Girona, Lleida, Manresa, Reus-Tarragona i Val d'Aran, comarca que —en opinió dels autors— requereix una demarcació especial per raons històriques, culturals i polítiques. A diferència del pla inicial, la Cerdanya i el Ripollès s'inclouen també en la regió central, admetent-se la possibilitat d'un tractament específic per al binomi Ripollès-Osona dins d'aquest conjunt. Entenem que aquest nou mapa s'adapta millor a la realitat geogràfica del nostre país, ja que la inclusió de la Cerdanya i el Ripollès en la demarcació gironina es contradiu amb la tendència dominant dels fluxos humans, netament orientats vers Manresa i Vic, camí, en definitiva, de Barcelona.⁶⁷

6.2. L'ordenament territorial actual

El febrer de 1983 fou aprovada pel Parlament la Llei d'Alta Muntanya; en ella s'establia que les comarques de 1936: Alt Urgell, Berguedà, Cerdanya, Garrotxa, Pallars Jussà, Pallars Sobirà, Ripollès, Solsonès i Val d'Aran es constituïen en els àmbits territorials d'elaboració i aplicació dels respectius *Plans Comarcals*. Per tant, i com ha estat assenyalat sovint,⁶⁸ les comarques de muntanya no neixen com a ens d'administració local, ni com a circumscripció de l'administració perifèrica de la Generalitat, sinó com a marc d'actuació i coordinació de les iniciatives públiques, en definitiva, com a regions de planificació.

No pretenem jutjar aquí la validesa de la inclusió d'algunes comarques, o de part d'elles, dins del concepte geogràfic i ecològic de muntanya.⁶⁹ El que sí interessa destacar, en relació als objectius de l'estudi que ens hem proposat, és que l'ampliació de l'àmbit espacial del

que hom havia considerat generalment com a regió de muntanya —l'anomenat Alt Pirineu— amb la inclusió de les comarques sud-orientals (Ripollès, Garrotxa, Berguedà i Solsonès), no ha deixat de suposar un cert afebliment de la idea de crear una regió administrativa de muntanya. Si la justificació d'una unitat política es fonamentava en una problemàtica específica comuna, sembla lògic que aquesta regió hauria d'abraçar tot el territori de muntanya. El cert és que la forta vinculació de les comarques esmentades vers les ciutats de la plana (Girona en el cas de la Garrotxa; Girona i Vic en el del Ripollès, i Manresa pel Berguedà i Solsonès) fa difícil d'imaginar la seva integració en cap projecte de macro-regió administrativa estrictament pirinenca.

No fou fins 1987, deu anys després del restabliment de la Generalitat, que s'aprovaren les lleis d'Organització Territorial, mitjançant les quals tornava a estructurar-se Catalunya en les comarques de 1932-36,⁷⁰ definint-se aquestes bàsicament com a ens d'administració local.⁷¹ Posteriorment es demanà als ajuntaments el seu parer sobre la comarca a la qual se'ls havia adscrit. Aquesta consulta va ser molt distorsionada per l'absència de consens entre els grups polítics en l'aprovació de les Lleis i per la manca d'assumpció d'alternatives clares per part dels partits de l'oposició. Tot plegat va fer que la resposta dels consistoris obeís sovint a consignes d'acceptar o qüestionar sistemàticament la proposta governamental. En qualsevol cas, pràcticament, totes les demandes presentades pels municipis pirinencs han estat finalment acceptades.⁷²

La modificació més important de la divisió comarcal de 1936, pel que fa al Pirineu, fou el reconeixement de la comarca de l'Alta Ribagorça el maig de 1988, responent així a la petició dels tres municipis ribagorçans: Vilaller, Barruera i el Pont de Suert, que n'ha esdevingut capital. L'acceptació d'aquesta nova comarca té una explicació complexa. En primer lloc cal remarcar que es tractava d'un territori amb una personalitat física, humana i històrica ben diferenciada, i com a tal havia estat reconegut en la majoria d'estudis de caire geogràfic. D'altra banda, l'Alta Ribagorça d'avui té poc a veure amb la que van conèixer els membres de la penonència: les obres hidroelèctriques i d'apertura viària realitzades en els anys cinquanta i seixanta han alterat profundament la seva estructura socio-econòmica, la fesomia rural i el seu tradicional aïllament; com a conseqüència, la que en els anys trenta era una vila de 500 habitants ha passat a ser un clar centre de serveis que ha quintuplicat amb escreix aquella població. Això ha motivat que els lligams de la Ribagorça amb les viles del Pallars s'esmoreeixin, assolint-se un funcionament autònom que alhora és recolzat pel fet que la comunicació habitual vers l'exterior ja no passa per Tremp, sinó que s'adreça directament vers Lleida per Benavarri. A més, l'atracció comercial del Pont s'estén —com no podia ser altrament— a banda i banda del riu, de manera que diversos municipis aragonesos (principalment els de Bonansa, Montanui i les Paüls) es vinculen estretament amb aquesta capital, la qual cosa no ha deixat d'influir en l'ànim dels polítics, que han entès que el fet comarcal ribagorçà real depassava el marc legal dels tres municipis de la riba legalment catalana. Tots aquests fets, juntament amb la tossuda reivindicació dels habitants d'aquestes valls, conscients de la seva personalitat diferenciada respecte del Pallars, i del greuge que els hauria suposat restar com a llunyà apèndix d'una comarca amb centre a Tremp, va fer que s'acceptés finalment la comarca ribagorçana. Certament, com ja hem esmentat, l'acceptació d'aquest territori de 3.600 habitants com a comarca (la menys poblada del país) trenca amb el model de la divisió de la Generalitat de l'etapa republicana i respon més aviat a una altra estructura territorial, de menor dimensió però sens dubte més propera a la realitat social del país.

Encara com a resultat de la consulta municipal, el gener de 1990 van ser aprovats un seguit de canvis en l'adscripció comarcal de cinc municipis pirinencs.⁷³ D'aquesta manera arribem al mapa administratiu actual (Mapa 1), en el qual cal no oblidar que continua encara superposada, i amb plena vigència, la divisió provincial de 1834, amb les incongruències de migpartir la comarca de la Cerdanya entre Girona i Lleida⁷⁴ i deixar el municipi berguedà de Gósol dins la demarcació lleidatana.

El juny de 1990 el Parlament aprovà el règim especial de la Val d'Aran, mitjançant el qual aquesta comarca recupera la seva pròpia institució d'autogovern: el *Conselh Generau* presidit pel *Sindic*. El Conselh és elegit per les circumscripcions històriques anomenades *terçons*,⁷⁵ absorbeix les funcions de l'anterior Consell Comarcal de Muntanya i assumeix també altres competències. Aquest tractament diferenciat respecte la resta de comarques, tant en l'aspecte organitzatiu com pel seu superior sostre competencial, és reforçat pel fet que la Llei assenyala —bé que amb certa ambigüitat— que la Vall no pot restar inclosa en cap altra divisió territorial de Catalunya que no sigui la seva pròpia.⁷⁶ Tot plegat indica que, previsiblement, les relacions de la Vall amb el Govern seran cada cop més directes, sense la intermediació de Lleida, com correspon al que hom ha anomenat «una autonomia dins l'autonomia». Aquesta nova realitat és un altre element que dificulta pensar en la integració de la comarca en una hipotètica regió pirinenca.

7. Conclusions

Pel que fa a l'àmbit territorial de caire comarcal, hom constata que al Pirineu català no s'han produït massa canvis veritablement substancials des de la Nova Planta corregimental fins als nostres dies. A aquest fenomen han contribuït diversos fets: l'estabilitat dels principals trets que caracteritzen la jerarquia urbana pirinenca, la pròpia inèrcia administrativa i —innegablement— un relleu enèrgic, amb tot el que això comporta en la xarxa de comunicacions i en les relacions socio-econòmiques. Tot plegat ha articulat el territori muntanyenc en un conjunt d'unitats mitjanes amb una notable individualitat i permanència històrica. D'aquesta manera, la majoria de les actuals comarques de muntanya apareixen ben definides en els seus trets essencials ja en el s. XVIII, quan no abans. Tot i amb això, comarques com el Solsonès i la Garrotxa no van ser perfilades fins les reformes lligades al nou règim polític. Per contra, una comarca com la Cerdanya, ben establerta en l'època corregimental, fou oblidada i escapçada (novament) per la divisió provincial de 1833; calgué esperar els treballs de la ponència de la Generalitat de l'etapa republicana perquè la seva tossuda realitat geogràfica fos reconeguda com indefugible. L'única comarca de l'actual divisió territorial que no compta amb antecedents més o menys immediats és l'Alta Ribagorça; aquesta entitat, com s'ha dit, reflecteix un àmbit de relacions reduït, de tipus quotidià, i per tant no respon al model territorial propi dels partits judicials ni —per extensió— de la comarcalització de 1932-36. Algunes de les comarques de muntanya inclouen altres espais amb característiques d'unitat funcional bàsica o rodalia similars al cas ribagorçà, els quals plantegen problemes d'integració en els respectius marcs administratius, fins el punt de qüestionar, en certa mesura, la validesa de l'actual mapa comarcal.

El llarg marc temporal abastat ens ha permès constatar la innegable transcendència de les tasques de racionalització de l'administració, impulsades principalment des del liberalisme polític, així com la riquesa d'idees i d'alternatives plantejades en els debats de l'èpo-

ca. L'impacte de la divisió de 1833-34 en la conformació de les unitats territorials catalanes, no tan sols ha estat molt important —com resulta evident— en el nivell provincial, sinó també en el comarcal, mitjançant els partits judicials; aquests, d'una banda, han reforçat una determinada xarxa de llocs centrals (les capitals) i, d'altra, han delimitat els espais que servirien de fonament i de model inspirador dels treballs comarcalitzadors, duts a terme a Catalunya, un segle després.

Hem pogut observar com, en la formació de l'estructura provincial al llarg del primer terç del s. XIX, van enfrontar-se dues concepcions oposades del país, tot i que ambdues fossin impregnades del naturalisme imperant a l'època: l'una, era partidària de formar una unitat administrativa muntanyenca i, per tant, de caire homogeni, mentre que l'altra era favorable a un disseny amb fonamentació hidrogràfica que, conseqüentment, vinculava les terres de muntanya amb les grans ciutats del pla. Aquesta segona alternativa, defensada —cal remarcar-ho— pels dirigents catalans de l'època, va ser la que acabà imposant-se. Creiem que, d'aquesta forma, el mapa polític resultant s'adaptava millor a la xarxa urbana i a les relacions socio-econòmiques del moment. En termes de teoria regional, la divisió provincial va representar un triomf del concepte funcionalista de regió, implícit en la preferència per la conca hidrogràfica, damunt la idea d'una regió natural homogènia.⁷⁷

No és, però, menys cert que quan en els projectes d'ordenació territorial no ha existit la limitació d'haver de formar un nombre reduït d'unitats —gairebé sempre fixat en quatre— hom ha defensat la creació d'una regió altpirinenca. Així s'escaigué en els plans per a la instal·lació de caps polítics subalterns en 1813 i 1820, i en els treballs de la ponència de la Generalitat. En aquests casos, el districte de muntanya apareix per un doble motiu. En primer lloc hi ha una raó merament formal: l'equilibri entre les nombroses parts en què es divideix Catalunya *obliga* a definir alguna mena d'entitat a l'angle nord-occidental del país. D'altra banda, hi ha la lloable voluntat d'acostar l'administració als administrats; hom és conscient dels desavantatges que suposa l'allunyament respecte els centres de poder, i del que aquesta situació ha contribuït indubtablement al procés de marginalització del Pirineu.

L'articulació regional de Catalunya és encara l'assignatura pendent de la reordenació territorial que s'està duent a terme els darrers anys. Resta per tant oberta la incògnita respecte al tracte que tindran les comarques pirinenques en la futura divisió territorial de Catalunya. En aquest treball s'ha vist la pluralitat d'opcions i, a l'ensem, l'existència de precedents més o menys remots per a la majoria de les propostes que s'han fet en els darrers anys. Certament, els antecedents permeten reflexionar en la recerca de solucions per al contenciós pirinenc, però aquest objectiu haurà de fonamentar-se, preferentment, en una acurada anàlisi i interpretació de la seva realitat humana actual, que no s'ha pretès pas realitzar aquí. No volem, amb això, defugir la polèmica. El nostre estudi ens porta a dues conclusions en conflicte: una realitat funcional que qüestiona l'existència d'una regió de muntanya i una no menys real situació de marginació polític-administrativa.

En primer lloc, cal assumir la migradesa de vincles entre les terres alt-pirinenques i, per contra, els forts lligams d'aquestes comarques amb les capitals provincials i amb altres centres rectors de la plana. Això mena a reconèixer la validesa actual d'un seguit d'aspectes de la divisió provincial. D'altra banda, considerem que si una determinada organització del territori es contradiu frontalment amb la realitat geogràfica (i per tant social)

està condemnada al fracàs; i això val tant per valorar correctament la pervivència de la divisió provincial de 1833, com per a meditar la viabilitat de les seves alternatives. Davant aquest panorama, cal plantejar-se la idoneïtat d'un ens territorial transversal i calibrar quins efectes positius podria reportar aquest per al conjunt de les terres pirinenques (i no únicament per a alguna de les seves ciutats). No creiem suficients els arguments d'homogeneïtat de la problemàtica pirinenca (aspecte, d'altra part, discutible) com a criteri de delimitació regional. Treguem profit de les serioses tribulacions que tingueren els autors de la divisió de 1932-36 per tal de definir una vegueria a l'Alt Pirineu: el nou ordenament regional de Catalunya ha d'adaptar-se a les realitats funcionals del país, aconseguint que el canemàs administratiu tingui un fonament social fort.

Endemés, cal observar l'existència d'uns fets legals nous que distorsionen o dificulten la virtualitat d'una regió homogènia pirinenca. D'una banda, hi ha l'ampliació de la condició jurídica de comarca de muntanya a terres que tenen uns lligams molt forts amb centres externs al Pirineu (com el Berguedà respecte a Manresa o la Garrotxa amb Girona); és evident que aquestes comarques sud-orientals no poden ser incorporades a una hipotètica macro-regió pirinenca. D'aquí podrien derivar-se situacions ben paradoxals: hom podria establir una regió de l'Alt Pirineu, que es justificaria pel seu caràcter i problemàtica muntanyenca, i en canvi restar fora d'aquesta àrea un grapat de comarques que també serien de muntanya. Les regionalitzacions que cerquen l'homogeneïtat (física o humana) porten implícita aquesta mena de contradiccions. D'altra banda, la incipient autonomia aranesa fa improbable cap entusiasme de la Vall per aquests projectes.

Tot plegat fa que, segons el nostre parer, la reforma que cal realitzar de la divisió interna de Catalunya no passi per la formació d'un districte muntanyenc, de molt dubtosa viabilitat. Certament, si la reorganització regional es fa en la línia del que proposen CASASSAS i VILÀ,⁷⁸ això pot permetre acostar les comarques pirinenques centrals (Solsonès, Berguedà i Cerdanya) a un nou centre administratiu més proper: Manresa, així com el Ripollès al sub-centre vigatà. Emperò, amb independència d'aquesta possibilitat, la problemàtica derivada de l'evident posició marginal de les comarques pirinenques en el si de les actuals províncies aconsella cercar-ne les solucions per la via del reforçament de les eines d'actuació ja existents: primerament revitalitzant el Consell General de Muntanya com a òrgan consultiu en la política que afecta a aquest medi i, segonament, reforçant els propis consells comarcals de muntanya, dotant-los d'un elevat sostre competencial i dels recursos necessaris per tal que el major nombre de decisions que afecten a les terres pirinenques siguin adoptades directament pels seus habitants.⁷⁹

Notes

¹ La primera part d'aquest estudi es publicà en el núm. 28-29 d'aquesta revista, juny-setembre 1991, pp. 55-89. Tal com s'advertia en el número 28-29, aquesta investigació s'emmarca dins el projecte de recerca sobre la marginació i revalorització del Pirineu català, coordinat pel Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona, amb finançament de la DGICYT.

² Arxiu de la Corona d'Aragó, *Audiència*, reg. 1.283.

³ Pàg. 203 v. L'equivalència que van emprar els comissionats catalans fou de quatre persones per cada vef.

⁴ La inclusió de Prats en la província de Lleida, tot i estar a l'est dels rius indicats, obeeiria al fet d'haver constituït sempre un únic municipi juntament amb Sansor, que sí està al cantó oest d'aquesta línia.

⁵ Malgrat que, com s'ha dit, ignorem els confins entre els partits de Ripoll i Olot fixats el 1813. En tot cas, el partit d'Olot tingué una lleu reculada en el sector del Pla de l'Estany.

- ⁶ Tentellatge encara apareix dins el partit de Berga en el *Diccionario* de Madoz. Val a dir que aquesta rectificació no l'havíem observada en el nostre article «Modificacions del mapa provincial...».
- D'altra banda podem també assenyalar que la Diputació de Lleida estimava el 1836 que seria més beneficiós per als pobles de Riner i Clariana de Cardener passar a la província de Barcelona, sense que arribés, però a fructificar aquesta iniciativa (Arxiu de la Diputació de Lleida, *Actes*, 1-8-1836).
- ⁷ J.M. TORRAS: *Els municipis catalans...*, pàg. 157.
- ⁸ *Historia de la antigua villa, hoy ciudad de Tremp*, pàg. 314.
- ⁹ Arxiu de la Diputació provincial de Lleida, *Actes*, 1-8-1836.
- ¹⁰ Vegi's el testimoni de l'Alcalde de Ribes el 1932: LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...* pàg. 92.
- ¹¹ *Geografía general de Catalunya. Girona*, pàg. 811.
- ¹² En el cens de 1897 torna a figurar el partit de Solsona.
- ¹³ A títol de balanç, podem dir que el mapa judicial actual presenta els següents canvis respecte la distribució inicial de 1834 (Mapa 8), imputables tots ells a alteracions de límits municipals (altra mena de rectificacions són comentades més endavant): Sant Pere Sacosta i Dosquers han estat incorporats al partit d'Olot, Bassegoda al de Figueres, Beget al de Ripoll, Josa i Gavarrà al de la Seu, Folguer i Comiols al de Balaguer, i el Tossal, Vilalta i Sant Cristòfol de la Donzell al de Solsona (a més de la modificació del límit provincial ja esmentada). Val a dir que el mapa judicial ha anat, fins els darrers decennis, molt desfasat respecte els canvis que s'anaven produint en la delimitació municipal.
- ¹⁴ Els municipis de Biosca, la Molsosa, Sanaüja i Torà van passar al partit de Cervera, la Baronia de Rialb, Ponts i Tiurana de Balaguer, i la resta de municipis al de la Seu d'Urgell. I. ALDOMÀ-R. PUJADAS: *L'economia del Solsonès*, pp. 6 i 360, i X. MATEU: *El Pallars Sobirà*, pàg. 21.
- ¹⁵ P. MADÓZ: *Diccionario*, pàg. 50, T. BERTRAN i SOLER: *Itinerario descriptivo...*, pàg. 10.
- ¹⁶ Com a introducció al debat comarcalista anterior a la Segona República vegi's Pau VILA: «El moviment comarcalista», a *La divisió territorial de Catalunya*, pp. 67-79. Una interpretació dels antecedents en dos corrents ideològics, conservador i renovador, en L. CASASSAS, 1991.
- ¹⁷ En formaren part, representant a Girona: Pere Blasi i Miquel Santaló, per Lleida: Antoni Bergós i Felip Solé, per Tarragona: Josep Iglésies, Manuel Galés i A. Rovira i Virgili, i per Barcelona: Pau Vila i F. Valls i Taberner (que, en dimitir, fou reemplaçat per Antoni Esteve).
- ¹⁸ VILA: *La gènesi...*, pàg. 125.
- ¹⁹ *Ibidem*, pàg. 126.
- ²⁰ *Ibidem*, pàg. 126.
- ²¹ Els resultats detallats foren publicats per la Generalitat el 1933, en el llibre *Divisió territorial*. Els mapes que la Ponència elaborà amb les respostes s'inclouen en facsímil dins el volum cartogràfic de *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya* de LLUCH i NEL·LO.
- ²² L'Estudi de les àrees d'atracció comercial connectava plenament amb les preocupacions de la geografia de l'època; podem recordar que el desenvolupament del model teòric de jerarquia urbana de W. Christaller fou publicat el 1933.
- ²³ Es preferí llavors el nom de «regions» en comptes del de «vegueries».
- ²⁴ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 180.
- ²⁵ *Ibidem*, pàg. 141.
- ²⁶ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 135 i LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pàg. 126.
- ²⁷ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 177.
- ²⁸ P. VILA (1984): *La Cerdanya*, Empúries, Barcelona, original de 1926.
- ²⁹ LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pp. 90-92.
- ³⁰ LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pàg. 57. Vegi's l'opinió de l'alcalde de la Seu sobre l'àmbit territorial de la seva comarca en pàg. 91.
- ³¹ *Ibidem*, pàg. 32.
- ³² *Ibidem*, pàg. 58.
- ³³ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 128.
- ³⁴ LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pàg. 253.
- ³⁵ LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pp. 61-62.
- ³⁶ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 174.
- ³⁷ Llevat de Biosca i Cardona, donat que de les entrevistes realitzades *in situ* pels ponents es deduïa que la vinculació era molt minsa.
- ³⁸ LLUCH-NEL·LO: *La gènesi...*, pàg. 62.
- ³⁹ *Ibidem*, pàg. 26. L'expressió simplista d'aquest text pot explicar-se pel fet de tractar-se d'una acta no liberal.
- ⁴⁰ *Ibidem*, pàg. 292.

- ⁴¹ Per demanda verbal de l'alcalde (vegi's LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 62). Cal dir que en algun assaig també passava al Bages el municipi de Montmajor.
- ⁴² GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 120.
- ⁴³ Així la delimitava en el seu projecte de 1930, reproduït en *La divisió territorial de Catalunya*, pp. 103-104.
- ⁴⁴ Cal destacar que l'actitud del consistori ripollenc fou més aviat d'indiferència davant una qüestió que els va ser plantejada com un simple problema de localització de la capital d'un partit judicial. Aquest contenciós havia estat, segons deien, patrimoni de les propostes d'anteriors consistoris de la Dictadura. De tota manera, havent de triar entre Puigcerdà, Olot i Vic, s'estimaven més aquesta darrera localitat (LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 95), la qual cosa contradia la proposta de Santaló d'unir Ripoll i Camprodon amb la demarcació d'Olot (pàg. 24).
- ⁴⁵ Com pot veure's en la correspondència de Puigcerdà i en el to crispat d'una reunió de polítics i comerciants de la ciutat amb Vila, Blasi i Solé (LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pp. 95-96 i 242-244), per cert, eren els primers valedors de la necessitat de preservar la personalitat cerdana, prou malmesa al llarg de la història.
- ⁴⁶ LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 94.
- ⁴⁷ Ibidem, pp. 97-98; els representants de Ribes no deixaren, però, de recordar la seva oposició central en el partit judicial del qual havien estat capital de 1834 a 1862.
- ⁴⁸ Vegi's l'opinió de Ribes i Camprodon en LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pp. 92-93.
- ⁴⁹ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 201.
- ⁵⁰ Deia pertànyer a la comarca de Banyoles. L'alcalde hauria preferit la capitalitat banyolina, però havent de triar entre Girona i Olot s'estimava més romandre amb la segona (LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 83).
- ⁵¹ Els ponents gironins, Blasi i Santaló, eren partidaris de passar aquest terme amb Santa Coloma de Farners (LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 16), l'Ajuntament, per la seva banda, havia mostrat la seva indiferència entre Girona i Olot, però descartava la possibilitat d'incorporar-se a la comarca de la Selva (GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 116).
- ⁵² Ordre del conseller d'Economia de 19-6-1937.
- ⁵³ Vegi's l'article d'Oriol NELLO: «L'evolució del concepte de regió en el debat de la divisió territorial de Catalunya».
- ⁵⁴ LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 244.
- ⁵⁵ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 199.
- ⁵⁶ LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pp. 120-121. Oposició que era compartida pels ponents gironins Pere Blasi i Miquel Santaló.
- ⁵⁷ LLUCH-NELLO: *La gènesi...*, pàg. 33.
- ⁵⁸ Ibidem, pàg. 36.
- ⁵⁹ GENERALITAT: *Divisió territorial*, pàg. 211.
- ⁶⁰ Les principals fites d'aquest procés han estat comentades en l'estudi preliminar d'Enric LLUCH i Oriol NELLO a *El debat de la divisió territorial de Catalunya*.
- ⁶¹ Confirmada per l'estudi de Xavier MATEU «Les divisions administratives i les àrees funcionals» recollit en LLUCH-NELLO: *El debat...*, pp. 1.083-1.106.
- ⁶² GAP: «La divisió territorial i administrativa de Catalunya des de l'Alt Pirineu», a LLUCH-NELLO: *El debat...*, pp. 239-240.
- ⁶³ Manuel RIBAS i PIERA: «Una proposta de divisió territorial de Catalunya: fonaments, bases i traçat», a LLUCH-NELLO: *El debat...*, pp. 800-838.
- ⁶⁴ També en relació a les repercussions derivades del túnel, hi hagué qui va suggerir la creació d'una vegueria del «Pirineu central» que englobés les comarques del Berguedà, Cerdanya, Ripollès i Alt Urgell (GAP-IEC: *La Cerdanya*, pàg. 12).
- ⁶⁵ Pot veure's una justificació d'aquesta darrera municipalia en l'article de Lluís CASASSAS: «L'organització territorial de Catalunya. El cas del Solsonès-Cardener», a *Cardener*, núm. 5, pp. 35-53.
- ⁶⁶ Recollit en CASASSAS: «L'organització territorial de Catalunya», 1991.
- ⁶⁷ Cal observar que la proposta trenca la seva obligada fidelitat als límits comarcals vigents en el cas de la rodalia de Santa Coloma de Queralt, que és incorporada a la regió barcelonina. Creiem que amb més raó caldria que els habitants de la vall de Camprodon poguessin expressar la seva opinió en la disjuntiva d'incorporar-se a la regió de Manresa-Vic o bé de romandre amb Girona.
- ⁶⁸ Vegi's l'article de Joaquim TORNOS: «La comarca en la futura organització territorial. Una solució alternativa: els Consells Comarcals de la Llei Catalana d'Alta Muntanya», a Diputació de Barcelona: *La comarca de Muntanya...*, pp. 5-12.
- ⁶⁹ L'heterogeneïtat de les comarques de muntanya, tant en els aspectes físics com en els sòcio-econòmics, ha estat remarcada en diverses ocasions: vegi's FLUVIÀ-MATEU-SERRA: «Les comarques d'alta muntanya» o J. PRAT: «La política de muntanya en Catalunya».

- ⁷⁰ Cal observar que les agregacions de municipis dutes a terme durant el franquisme van fer que en el moment de reinstaurar les comarques s'alterés lleument algun dels límits de 1932. La Garrotxa havia perdut dos municipis, Bassegoda, (que havia estat agregat a Albanyà, i per tant passava a l'Empordà) i Beget (unit a Camprodon i per tant al Ripollès). Castellàs fou annexat a les Valls d'Aguilar, passant així del Pallars Sobirà a l'Alt Urgell, i finalment el municipi de Llanera, unit a Torà, deixà el Solsonès per incorporar-se a la Segarra.
- ⁷¹ Tot i que FONT i LLOVET («La comarca...») constati la progressiva definició pràctica de la comarca més com a unitat territorial per a l'administració perifèrica de la Generalitat que no pas com a ens de govern local.
- ⁷² L'única demanda no atesa fou la de l'Ajuntament de Sant Llorenç de Morunys, el qual, després d'una consulta popular, i fidel a la postura expressada durant la República, sol·licità el seu pas al Berguedà. Aquesta petició fou desestimada per la manca de continuïtat territorial d'aquest municipi amb aquella comarca, donat que els altres dos ajuntaments de la vall (els de la Coma i la Pedra i de Guixers) no s'oposaven a romandre al Solsonès, tot i expressar certes reserves. Vegi's els resultats de la consulta en RUEDA i altres.
- ⁷³ Vidrà (província de Girona) i Montesquiú, Sant Quirze i Santa Maria de Besora (província de Barcelona), passaren del Ripollès a l'Osona. Igualment, el municipi lleidatà de la Molsosa deixà l'Anoia per unir-se al Solsonès.
- ⁷⁴ Pertanyen a Lleida els municipis cerdans de Bellver, Lles, Montellà i Martinet, Prats i Sansor i Prullans.
- ⁷⁵ El municipi de Naut Aran es desglossa en el terçon de Pujòlo (que comprèn els antics municipis de Bagergue, Gessa, Salardú i Tredòs) i el terçon d'Arties, amb el seu antic municipi. L'actual municipi de Vielha també en dos terçons, el de Castièro (amb els antics municipis de Escunhau, Gausac i Vielha) i el de Marcatosa (amb els d'Arròs, Betlan, Vila i Vilac). La resta de municipis actuals s'agrupen en altres dos terçons, el d'Irisa (Arres, es Bòrdes i Vilamòs) i el de Quate Lòcs: Bausen, Bossost, Canejan i Les.
- ⁷⁶ DOG, 3.8.1990: títol 1, art. 3.
- ⁷⁷ Seguim la tipologia de regions definida per Giuseppe DEMATTEIS en «Les divisions regionals en un món de xarxes...».
- ⁷⁸ Vegi's la nota 67.
- ⁷⁹ Recordem que un tractament diferenciat de les comarques de l'Alt Pirineu, en la línia de dotar-les d'un funcionament més autònom, va ser proposat per RIBAS PIERA (vegi's la nota 64).

Bibliografia

Vegi's també la bibliografia de la primera part d'aquest treball.

Capítol IV. L'organització territorial del nou estat liberal (*Addenda*)

Fonts manuscrites:

Arxiu de la Corona d'Aragó: *Audiència*, Reg. 1.283.

Bibliografia

- ALDOMÀ, Ignasi i PUJADAS, Romà (1987): *Leconomia del Solsonès*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 399 pp.
- DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA (1990): *Mapa comarcal i judicial de Catalunya, 1990*, Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona, 1 full.

Capítol V. La divisió territorial de 1932-36

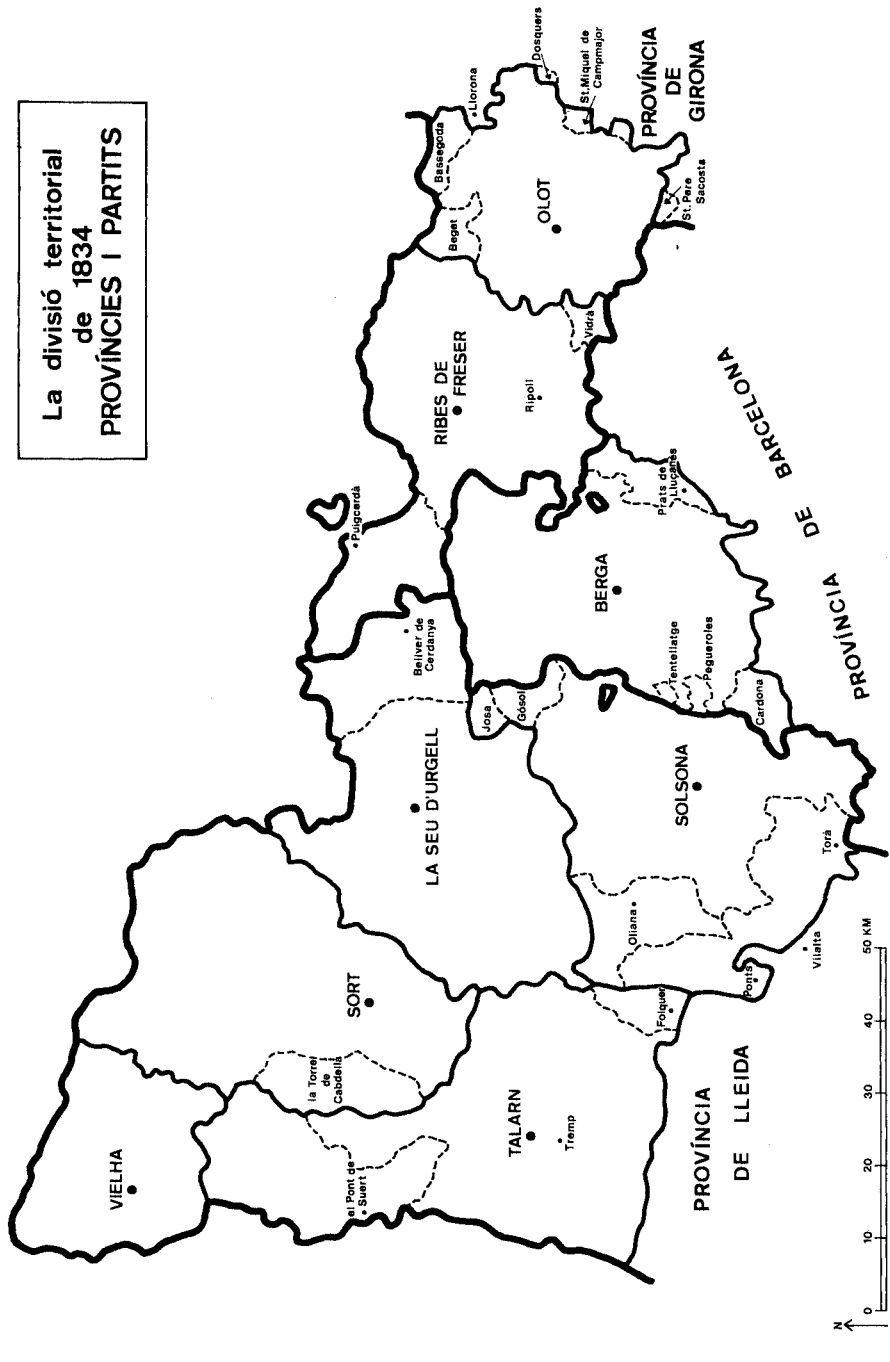
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): *Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclàtor de municipis*, Barcelona, 367 pp.
- LLUCH, Enric i NEL-LO, Oriol (1983): *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'Arxiu de la Ponència (1931-1936)*, 2 vol. (edició de documents i cartografia), Diputació de Barcelona, Barcelona 413 pp.+9 mapes.

- NEL·LO i COLOM, Oriol (1989): «L'evolució del concepte de regió en el debat de la divisió territorial de Catalunya», a *Les futures regions a Catalunya*, pp. 11-26, Soc. Cat. d'Ordenació Territorial, Girona.
- VILA, Pau (1984): «La divisió territorial de Catalunya de 1936», a *La divisió territorial de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia*, pp. 121-197, original de 1937, Curial, Barcelona.

Capítol VI. La revisió de la divisió comarcal i alternatives d'organització territorial

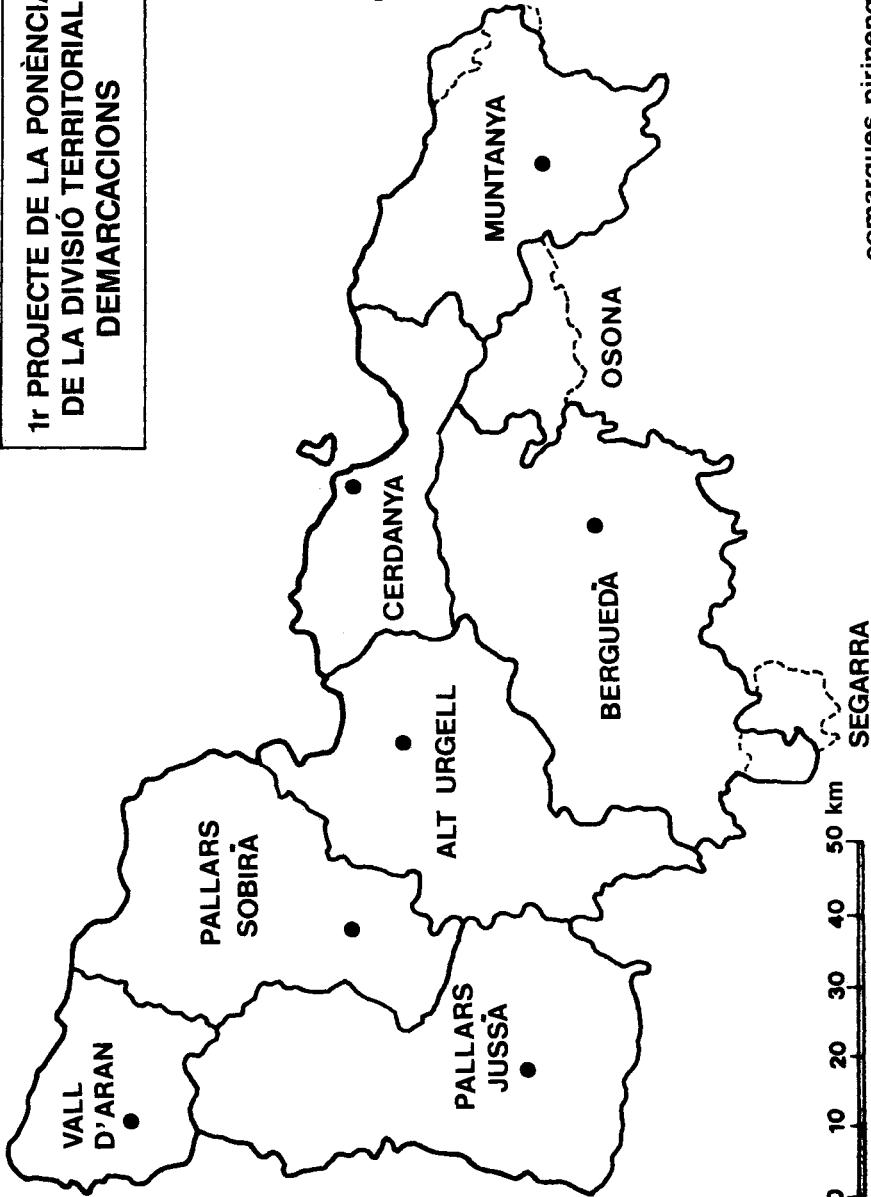
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís (1988): «L'organització territorial de Catalunya. El cas del Solsonès-Cardener», a *Cardener*, núm. 5, pp. 35-53.
- (1991): «L'organització territorial de Catalunya», a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. I, pp. 3-18, 2a edició.
- CASASSAS, Lluís i CLUSA, Joaquim (1981): *L'organització territorial de Catalunya*, Fund. Jaume Bofill, Barcelona, 326 pp.
- DEMATTEIS, Giuseppe (1990): «Les divisions regionals en un món de xarxes: exploració d'una paradoxa», pp. 27-35 a *La regionalització del territori i els ens intermedis*, Diputació de Barcelona-Societat Catalana de Geografia, Barcelona.
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (1984): *La comarca de Muntanya com a Entitat Local*, Barcelona, 60 pp.
- FONT I LLOVET, Tomàs (1991): «La comarca y las estructuras del gobierno local», a *La provincia en el sistema constitucional*, pp. 267-293, Diputació de Barcelona-Civitas, Madrid.
- FLUVIÀ, Modest, MATEU, Xavier i SERRA, M. Teresa (1985): «Les comarques d'alta muntanya. Evolució i perspectives de la política de muntanya a Catalunya», a *Arrel*, núm. 10, pp. 26-33.
- GRUP D'ESTUDIS DE L'ALT PIRINEU-INSTITUT D'ESTUDIS CERETANS (1981): *La Cerdanya. Recursos econòmics i activitat productiva*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 334 pp.
- LLUCH, Enric i NEL·LO, Oriol (1984): *El debat de la divisió territorial de Catalunya. Edició d'estudis, propostes i documents (1939-1983)*. Dip. de Barcelona, Barcelona, 1.491 pp.
- MATEU I LLEVADOT, Xavier (1988): *La administración local y los servicios municipales*, Programa MAB 6 Alt Pirineu, la Seu d'Urgell, 129 pp.
- (1990): «L'evolució del mapa comarcal de Catalunya. 1987-1990», a *Nota d'economia*, núm. 38, pp. 117-130.
- PRAT I SOLER, Jordi (1989): «La política de Montaña en Cataluña», a *Estudios Territoriales*, núm. 29, pp. 117-130.
- RUEDA, Isabel et alii (1987): *L'organització comarcal de Catalunya. La consulta municipal*, Direcció General d'Administració Local de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 111 pp.
- III CURS D'ESTIU D'ESTUDIS PIRINENCs (1984): Caixa d'Estalvis de Catalunya, la Seu d'Urgell, 391 pp.

La divisió territorial
de 1834
PROVÍNCIES I PARTITS

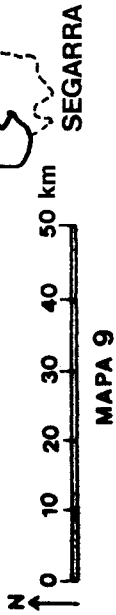

MAPA 8

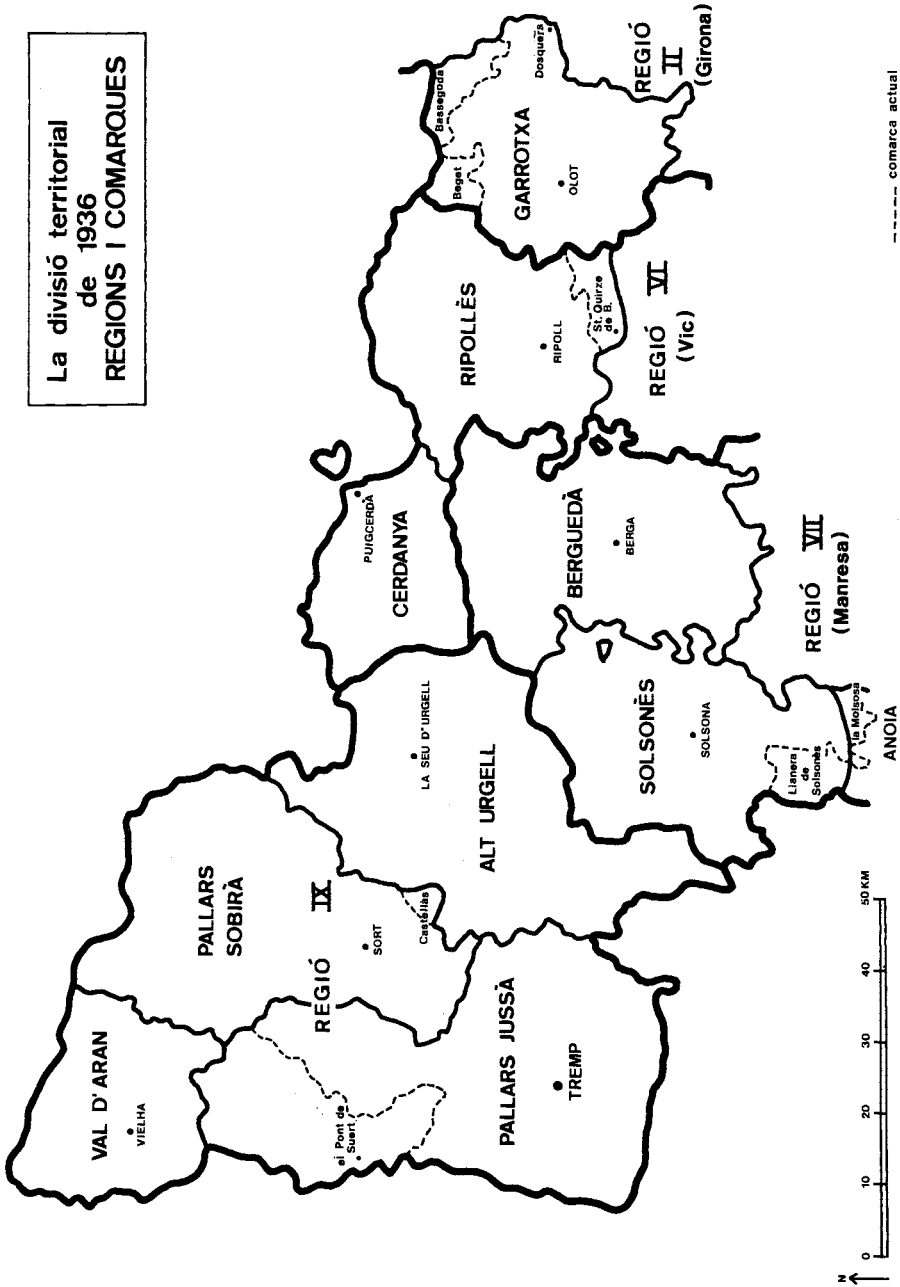
**1r PROJECTE DE LA PONÈNCIA
DE LA DIVISIÓ TERRITORIAL
DEMARCACIONS**

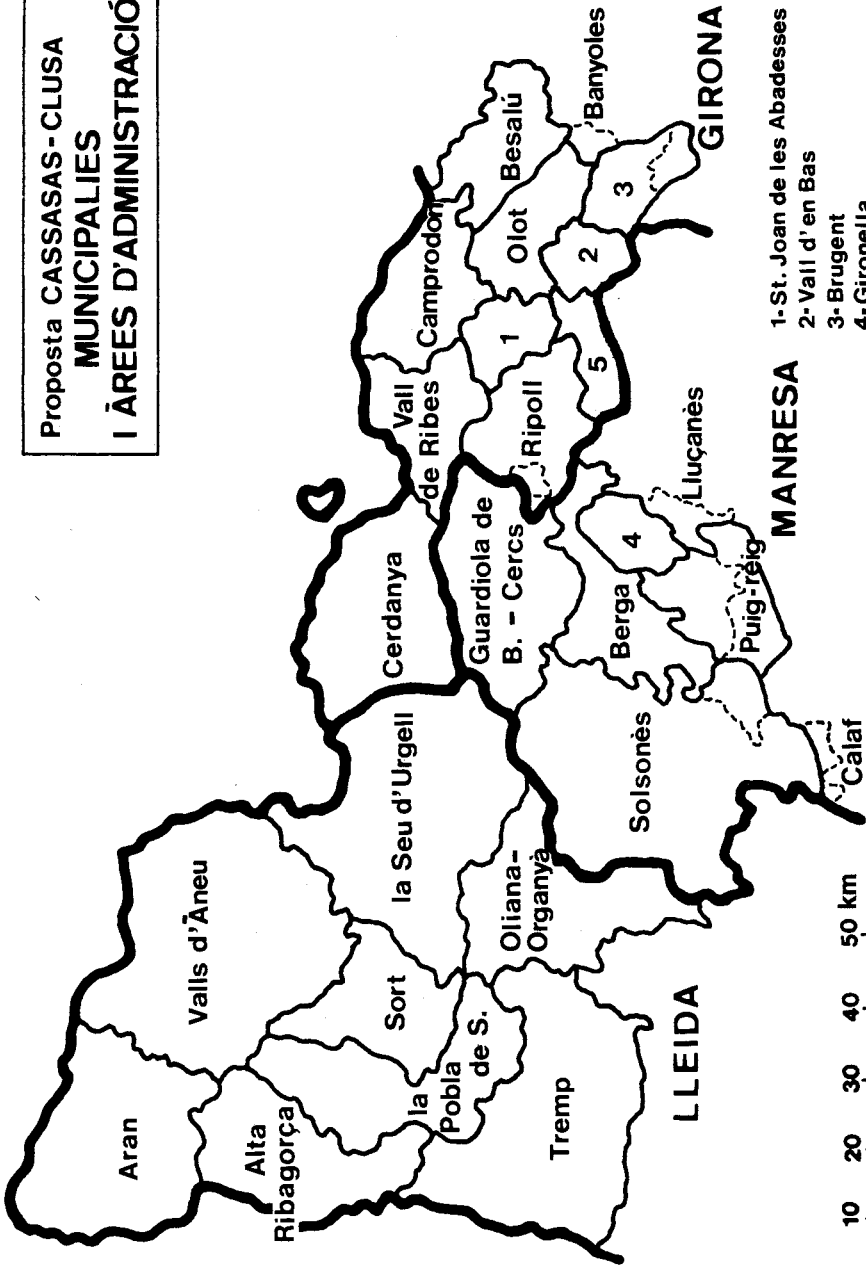
----- comarques pirinenques

La divisió territorial
de 1936
REGIONS I COMARQUES

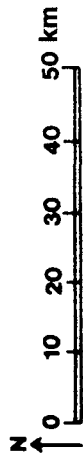

**Proposta CASSASAS-CLUSA
MUNICIPALIES
I ÀREES D'ADMINISTRACIÓ**

- 1- St. Joan de les Abadesses
- 2- Vall d'en Bas
- 3- Brugent
- 4- Gironella
- 5- Besora

----- comarca actual

MAPA 11